

Uładzimir Kazbiaruk

Пераклічкі і рэмінісцэнцыі

Acta Polono-Ruthenica 6, 211-217

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

III. MIĘDZYSŁOWIAŃSKIE FILIACJE LITERACKIE

Uładzimir Kazbیارuk
(Białoruś, Mińsk)

Пераклічкі і рэмінісцэнцыі

Без уважлівага і ўдумлівага даследавання праблем параўнальнага літаратуразнаўства нельга асэнсаваць належным чынам і дастаткова глыбока заканамернасці літаратурнага працэсу – і ў межах адной краіны і ў шырокім міжнародным кантэксце. Перад даследчыкам, які прыступае да такой работы, перш за ўсё ўсплывае вельмі складаная і працаёмкая задача падбору і засваення фактычнага матэрыялу – прытым адначасова з розных літаратур.

Даследчыкам польска-беларуска-рускіх літаратурных узаемасувязей бясспрэчную карысць прыносяць кнігі прафесара Базыля Белаказовіча. Яны заўсёды ўзбагачаюць чытача наяўнасцю і шырокім ахопам новых звестак, уменнем бачыць заканамернасці характэрных з'яў у розных літаратурах – з іх узаемадзеяннем, але і з нацыянальна адметнымі асаблівасцямі. Выкарыстаны ў іх новы матэрыял ніколі не страціць сваёй каштоўнасці, як бы ні мяняліся ў тую ці іншую эпоху ацэнкі нейкіх працэсаў, заканамернасцей, дактрын, уяўленняў. Кнігі прафесара Б. Белаказовіча – прытым не толькі даследаванні, але і анталогіі – адкрываюць перад чытачом новыя далягляды, высвечваюць такія з'явы, пра існаванне якіх раней прачытаць або даведацца не ўдавалася. Гэта можна сказаць пра такія выданні, як *Dźwięki kruszonych oków. Polska w poezji rosyjskiej lat 1795–1917* (1977), *Polska w poezji radzieckiej. Jak unieść wierszem twoją chwałę* (1977), *Polonistyka radziecka* (1985), *Родственность, преемственность, современность. О польско-русских и польско-советских литературных связях* (Москва, 1988) і інш. Кожная з іх узбагаціць чытача каштоўнай навуковай інфармацыяй, якая адкрывае дарогу да новых

пошукаў і адкрыццяў. Так можа здарыцца нават з інфармацыяй, не асабліва прыкметнай на першы погляд.

Наогул працы, даследаванні ці нават анталогіі польскіх аўтараў неаднаразова дазваляюць нам бачыць тое, пра што мы да гэтага часу не ведалі. Вось адзін канкрэтны прыклад. У гісторыі беларускай літаратуры XIX ст. хрэстаматычным з'яўляецца гумарыстычнае вершаванае апавяданне *Tęmp* пра селяніна, які ўпершыню ў жыцці трапіў у тэатр. Аказваецца, што ананімны аўтар не сам прыдумаў усю сваю забаўную гісторыю. Пра гэта мы даведваемся з манаграфіі польскага даследчыка Р.Інгардэна *Studia z estetyki*, tom 1: „Нам хочацца смяцца з таго селяніна, які ўпершыню быў у тэатры і шукаў парасон, калі на сцэне «была» бура і «ішоў» дождж”.¹ Тут мы пераконваемся, што невядомы беларускі аўтар перадаў гісторыю, якая ў той час бытвала ў нейкім асяроддзі, а можа нават і трапіла недзе ў друк. Так нечакана перад нашымі даследчыкамі ўзнікае задача пошукаў першакрыніцы твора – прытым у польскай літаратуры.

У Беларусі (і, мабыць, у Расіі) можна канчаць філалагічны факультэт універсітэта і не даведацца нічога пра такога паэта, як Уладзімір Шчыглёў. А прафесар Базыль Белаказовіч уключыў яго ў анталогію *Dźwięki kruszonych oków* і пазнаёміў з яго творчасцю не толькі польскіх аматараў паэзіі, але і зацікаўленых чытачоў з гэтага боку граніцы. Між тым пра У.Шчыглёва няма звестак ні ў спецыяльнай *Літаратурной энцыклапедыі*, ні ў 30-томнай *Большой советской энциклопедии*. А ў польскай анталогіі, у прыватнасці, прыводзяцца ў арыгінале творы паэта, што зберагліся ў рукапісным адзеле Інстытута рускай літаратуры (Пушкінскага Дома) у Пецярбургу. Зацікавіўшыся паэтам, беларускі чытач ужо не абміне яго ў зборніку Яна Гушчы *Żarty. Satyry. Fraszki* (Łódź, 1966). І тут увагу прыцягне верш, герой якога пытаецца сваіх сыноў пра іх жыццёвыя планы. Пры чытанні яго адразу ж усплывае ў памяці верш Янкі Купалы *Сыны*. Бо і тут бацька хоча даведацца ад сваіх сыноў, „кім з іх быці кожны хоча, якім жыць заробкам”. Нельга, вядома, сцвярджаць, што беларускі пясняр пісаў свой твор пад уздзеяннем У. Шчыглёва. Але і нельга адмаўляць гэтага. А калі нават і не было непасрэднай пераемнасці, то сама па сабе такая пераклічка сімптаматычна тым, што паказвае, як нейкія тэмы, пытанні, сітуацыі хвалююць паэтаў у кардынальна адметных жыццёвых сітуацыях.

¹ R. Ingarden, *Studia z estetyki*, Warszawa, PWN 1957, t. 1, s. 394.

Плэннымі з'яўляюцца тэарэтычныя абагульненні і вывады праф. Б.Белаказовіча. Ён, у прыватнасці пісаў: „Навейшая гісторыя культуры не можа быць штучна адзелена або супрацьпастаўлена папярэднім перыядам, таму што яна арганічна звязана з гістарычным працэсам [...]”. Гістарызм у навуковых даследаваннях, часавая дыстанцыя і база крыніц далі магчымасць адэкватна разумець працэс фарміравання блізкіх культурных сістэм у мінулым [...].

Узаемныя кантакты і сувязі польскай культуры з культурамі народаў СССР маюць багатыя традыцыі. Яны ўваходзяць у глыбіню стагоддзяў”.²

Пісалася гэта яшчэ ў часы існавання СССР, але не страціла сваёй значымасці і ў наш час.

Шмат чаго мы ведаем пра тое, як „яны ўваходзяць у глыбіню стагоддзяў”. Але яшчэ перад даследчыкамі вельмі і вельмі шырокае поле дзейнасці, каб дабрацца да таямніц, глыбока схаваных за, здавалася б, непранікальнай заслонай такога працяглага часу. З улікам тых назіранняў і вывадаў варта звярнуцца да канкрэтных фактаў успрымання беларускімі аўтарамі здабыткаў польскай і іншых культур на працягу апошніх стагоддзяў.

Наогул пераклічкі ці рэмінісцэнцыі ў гісторыі літаратуры – з'ява вельмі пашыраная, прытым у розныя эпохі і перыяды. Сёння ёсць падставы сцвярджаць, што многія беларускія творы – і ананімныя, і тыя, аўтарамі якіх мы ведаем – нарадзіліся пад уздзеяннем больш ці менш вядомых помнікаў пісьменнасці. І тут мы звернемся да прыкладаў, якія пакуль што не трапілі ў поле зроку даследчыкаў.

У XVIII ст. беларускамоўная культура і літаратура знаходзіліся ў стадыі летаргічнага сну ці агоніі. За цэлае стагоддзе выпадкова з'явілася ўсяго некалькі твораў на беларускай мове. З іх найбольш вядомай нашаму чытачу з'яўляецца беларуска-польская *Камедыя* К.Марашэўскага. Аднак мы практычна да гэтага часу не спрабавалі прасачыць яе гісторыка-літаратурную радаслоўную, абмяжоўваючыся ўсяго толькі характарыстыкай самога тэкста твора. А між тым камедыя ўсёй сістэмай пабудовы сюжэта, усім зместам успрымала і развівала багатыя еўрапейскія літаратурныя традыцыі. Вось што пра іх гаворыць выдатны польскі вучоны Ю. Кшыжаноўскі, характарызуючы лацінскую і польскую

² Б. Бялоказович, *Родственность, преемственность, современность. О польско-русских и польско-советских связях*, Москва, Издательство „Радуга” 1988, с. 208.

камічную літаратуру Сярэднявечча: „Лацинская такім чынам, пачаўшы ад XII стагоддзя, паўтарае фацэцыю пра беднага студэнта, пустэльніка, жанчыну, якія абвінавачлі бацьку чалавечага роду за тое, што не даў рады ўтрымацца ад спакусы”.³ Пераказаўшы адпаведную гісторыю з рукапісу XV ст., даследчык працягвае: „На гэтай ідэі засноўваецца таксама забавная інтэрмедыя польская з XVII ст. пад загалоўкам *Rusticus incusat parentem Adam* [Селянін абвінавачвае продка Адама.– У.К.]. Селянін, прыціснуты бядою, абураецца на Адама, што сваім грэхам наклікаў на людзей бяду...”.⁴ Вось дзе вытокі беларуска-польскай *Камедыі* К. Марашэўскага.

У пачатку XIX ст. беларуская літаратура зараджалася, абапіраючыся перш за ўсё на дасягненні польскай і рускай літаратур. Але яна ўпісвалася ў больш шырокі гісторыка-культурны кантэкст, аб чым пераканаўча сведчаць паэмы *Энеіда навыварат*, *Тарас на Парнасе*, *Васкрасенне Хрыстова*, творы В. Дуніна-Марцінкевіча і іншых аўтараў. Сваім вершам *Добрыя весці У. Сыракомля* адгукнуўся на тыя весткі, якія вецер прынёс з захаду, дзе пачалі біцца „для славы, свабоды і чэсці” і дзе „робяць вольных людзей з мужыкоў”. Між іншым рукапіс верша захоўваецца ў гарадской бібліятэцы Варшавы пад нумарам „акс. 1799”. Вельмі цікава было б праверыць, ці гэта не аўтограф.

Літаратурныя сувязі ў паасобных выпадках могуць мець зусім неспадзяваны характар, і вельмі часта яны глыбока хаваюцца ад вока звычайнага чытача. Тут просіцца адзін канкрэтны прыклад.

У Вінцэся Каратынскага ёсць верш *Туга на чужой старане*. Ён быў упершыню апублікаваны ў 1912 г. у „Нашай ніве” (нр. 49–50). Лічыцца, што твор быў напісаны ў 1864 г. Аднак ёсць падставы меркаваць, што ён нарадзіўся на свет раней. Тут выразна адчуваецца ўплыў верша французскага паэта П. Ж. Беранжэ *Туга на роднай краіне* (*La nostalgie du pays natale*). Апошнія радкі беларускага твора „Дай маё мне, дай сялочка: // Туга пойдзе проч” блізкія паводле зместу і настрою да заключнага акорда верша французскага паэта: „Oh, rendez-moi, rendez-moi mon village et ses matins si joyeux!”. Супадзенне аказалася невыпадковым, бо В. Каратынскі разам з У. Сыракомлем перакладаў творы французскага паэта на польскую мову. Яны з’явіліся ў друку ў Вільні ў 1859 г. пад загалоўкам) *Piosnki* (*Песні*).

³ J. Krzyżanowski, *Mądrzej głowie dość dwie słowie. Trzy centurie przysłów polskich*, t. 1, Warszawa, PIW 1960, s. 27.

⁴ Ibidem, s. 28.

Сам В. Каратынскі 23 лістапада 1857 г. у лісце да Адама Плуга прызнаваў, што вялікі ўплыў на яго аказаў П.Ж.Беранжэ: „Вы мяне абвінавачваеце ў перайманні – веру, што так яно і ёсць, бо тое самае я чуў і ад іншых людзей [...]. Пан Сыракомля піша народныя песні і аповесці пад уздзеяннем настрояў эпохі, не маючы нічога агульнага з простым народам; я, дзіця гэтага народа, звязаны з ім сэрцам, доляю і нядоляю, цягнучы разам з ім ярмо, хіба ж магу (так мне здаецца) у творах Сыракомлі шукаць для сябе натхнення, ствараючы народныя песні? Нейкая родавая блізкасць паміж п. Сыракомлем і мною з’яўляецца вынікам, я так мяркую, таго, што мы абодва (п. Сыракомля ў меншай ступені як самабытны талент першай велічыні, а я ў большай як чалавек, што не мае дастаткова дадзеных для самабытнага развіцця) пераймалі Беранжэ ў народных творах, асабліва там, дзе справа датычыць знешняй формы. Зусім натуральна, што так адбываецца незалежна ад свядомасці і волі – так я думаю пра сябе. Чытаючы тысячу разоў адзінага сапраўднага вешчуна народнага духу, узнікаючы яго невялічкія формай, але вялікія думкай *chansons* [песні – У.К.] вышэй за ўсё, што ў такім родзе было калі-небудзь напісана, цяжка мне было ўберагчыся, каб не пераняцца яго духам, а затым і спосабам выказвання думак”.⁵

У XIX ст. на аснове мясцовых традыцый развівалася і працягвала пашырацца ананімная літаратура – пераважна гутаркі і вершы. Гутарка як літаратурны жанр заслугоўвае асаблівай увагі, бо яна дазваляе нам зразумець некаторыя істотныя заканамернасці станаўлення новай беларускай літаратуры, якая, запозніўшыся ў сваім развіцці на цэлыя стагоддзі, паўтарала ў новы гістарычны перыяд ідэйна-творчыя пошукі некаторых еўрапейскіх літаратур мінулых эпох.

Сама назва „гутарка” даволі дакладна адпавядае польскаму слову „*goznowa*”. Так называліся шматлікія творы (іх былі многія дзесяткі, а, магчыма, і сотні) польскай літаратуры XVI – XVIII ст. З іх беларускаму чытачу сёння вядомая *Гутарка аднаго паляка з маскаўскім замку ў годзе 1601*, напісаная на беларускай і польскай мовах у самым пачатку XVII ст. (яе аўтар Гальяш Пельгрымоўскі памёр у 1604 г.). Блізкімі па форме былі некаторыя творы палемічнай літаратуры канца XVI – пачатку XVII ст. Ля вытокаў польскай „размовы” ад Рэнэсанса да класіцызму знаходзілася вусная гутарковая практыка: дыялогі, спрэчкі, дыспуты.

⁵ Бібліятэка Ягелонскага універсітэта (Кракаў), рукапіс 7835. IV.

Вось як характарызуюць структурна-кампазіцыйныя і ідэйныя асаблівасці колішняй „размовы” сучасныя польскія даследчыкі: „Жанр размовы выступаў асабліва шырока ў перыяд перамен у гісторыі чалавечай думкі, у час светапоглядных пераўтварэнняў і крызісаў, паступовага знікнення ранейшых і нараджэння новых каштоўнасцей, існавання шматлікіх праблем, над якімі трэба было разважаць.

Форма размовы давала магчымасць ажыццяўляць усебаковы аналіз пытанняў, садзейнічала параўнанню розных меркаванняў, дазваляла – шляхам належнай пастаноўкі пытанняў і адказаў – пранікаць у сутнасць праблемы, канкрэтызаваць погляды і падрыхтоўваць вырашэнне пытанняў”.⁶

Яшчэ ў эпоху рэнесанса размова, дыялог, спрэчка маглі лічыцца жанрамі больш „нізкага” гатунку, прытым самі яны не заўсёды ўспрымаліся як творы ўласна мастацкай літаратуры, бо часта служылі сродкам выяўлення тых або іншых поглядаў, абгрунтавання нейкіх грамадскіх, філасофскіх, палітычных, маральна-этычных ідэалаў, рэлігійных догмаў.⁷ Але пры гэтым шырока выкарыстоўваліся найбольш разнастайныя сродкі мастацкай вобразнасці, выпрацаваныя ў прыгожым пісьменстве.

Так было і з беларускай гутаркай у XIX ст. Вырасла яна на глебе бытавога апавядання, жывой размоўнай традыцыі ў эпоху, багатую кардынальнымі пераўтварэннямі ў грамадска-палітычным жыцці, у лёсе народа, калі жорстка змагаліся розныя палітычныя арыентацыі. Пры гэтым на пэўных этапах пашырэнню гутаркі садзейнічала адсутнасць беларускай перыёдыкі, а таксама жывога, паўнацэннага літаратурнага працэсу.

Пачатак XX ст. засведчыў наяўнасць больш нечаканых і больш разнастайных сувязей паасобных беларускіх твораў з літаратурнымі традыцыямі на нашым кантыненте і нават з тым, што адбывалася за яго межамі. Аб гэтым дастаткова пераканаўча могуць сведчыць некаторыя канкрэтныя прыклады. На мове суахілі ў Афрыцы вядома казка пра гаспадара, які разумее мову жывёлін і птушак. Але калі б ён каму-небудзь прызнаўся ў гэтым, то адразу памёр бы. Ён чуў, як вол скардзіўся аслу на свой лёс і як яны разважалі аб тым, што трэба рабіць. І, слухаючы іх, моцна смяўся. Жонка яго рашуча патрабавала, каб ён паведаміў ёй, чаму

⁶ *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, pod red. T. Kostkiewiczowej, Wrocław, Ossolineum 1977, s. 616–617.

⁷ *Ibidem*.

ён смяецца. Муж паспрабаваў растлумачыць, што калі б ён сказаў, то памёр бы. Але жанчыну гэта не пераканала. Нарэшце ён не вытрымаў сварак, падрыхтаваўся да смерці, развітаўся з бацькамі, а па дарозе дадому сустрэў пеўня, які забаўляў сваіх пяцьдзесят курачак. Тут сабака пачаў ушчуваць пеўня, што той весяліцца ў такі час, калі гаспадар збіраецца паміраць. На гэта певень адказаў, што гэты гаспадар зусім неразумны. Сам ён, певень, мае пяцьдзесят курачак і спраўляецца з імі, а гаспадар адной жонцы не дае рады.

– А што ён павінен быў бы зрабіць?

– Узяць дубінку і адлупцаваць добра такую жонку.

Гаспадар паслухаў і зрабіў так, як раіў певень. І жонка больш на смерць яго не пасылала.⁸

Ці ж не тое самае мы знаходзім у апавяданні-казцы Ш. Ядвігіна *Што сказаў певень?*

Калі мы чытаем гумарыстычнае вершаванае апавяданне Я. Коласа *Даняў*, то можам не падазраваць, што апісанья там гісторыі шырока бытуюць і ў польскш фальклоры і ў літаратуры.⁹

Наяўнасць рэмінісцэнцый, пераклічак дазваляе больш глыбока асэнсоўваць гісторыю літаратуры не як суму твораў, хай сабе так ці інакш звязаных з эпохай сваім ідэйным зместам, а як шырокі працэс, у якім літаратуры розных народаў узаемадзейнічаюць і ўзаемаў збагачаюцца. А канкрэтныя звесткі, назіранні і знаходкі даследчыкаў заканамерна і непазбежна ставяць перад імі ўсё новыя і новыя задачы. Іх вырашэнне садзейнічае асэнсаванню заканамернасцей зараджэння беларускай літаратуры ў XIX ст. і небывала паскоранага яе развіцця ў XX ст., калі і яна пачала несці свой шчодры дар іншым народам, пра што марыў у свой час Максім Багдановіч.

⁸ *Myśli srebrne i złote. Tomik 10: Z Czarnego Łądu*, Warszawa 1967, s. 111–120.

⁹ *Słownik folkloru polskiego*, pod red. J. Krzyżanowskiego, Warszawa, WP 1965, s. 12–13, hasło: Adynata; s. 170–171, hasło: Kłamstwo nad kłamstwami.